

Carl Gustav Jung'un analitik psikoloji kuramındaki arketip kavramının edebiyata yansımaları

Reflexion of the archetype concept in Carl Gustav Jung's theory of analytical psychology to the literature

Ece Serrican¹

Received Date: 26 / 10 / 2015

Accepted Date: 23 / 12 / 2015

Öz

Günümüzde her disiplin hem kendi içinde tutarlı bir bütün oluşturmakta hem de farklı alanlar ile etkileşim içerisine girmektedir. Bu etkileşim çerçevesinde farklı disiplinler arasında bilgi ve yöntem alışverişinin gerçekleştiği görülmektedir. Her sanat dalının kullandığı malzeme birbirinden farklıdır. Bu sanat dalları arasında yer alan ve malzemesi dil olan edebiyatın kökeni ise çok eskilere dayanır. Çağ ya da yazar farkı gözetmeksizin ortaya konulan eserlere bakıldığında esas olan unsurun insan olduğunu söylemek mümkündür. İnsanı temel alan edebiyata yeni bir bakış açısı kazandıran disiplinlerin başında psikoloji bilimi gelir. Her iki disiplinin de kullandığı yöntemler insanı anlamaya ve anlatmaya yöneliktir. Edebiyat incelemelerinde kullanılan psikoloji bilimi, eser ve yazara yönelik çözümlemeleri içermesi bakımından önemlidir. Bu çözümlemelerin biri de Carl Gustav Jung'un temellendiği arketipsel eleştiri yöntemidir. Jung, kökeni geçmişten günümüze dek uzanan ve her insanın kolektif bilinç dışında yatan bir mirastan söz eder. İlk örnek, ilk model olarak görülebilecek bu mirasa arketip adını verir. Her bireyin farkında olsun ya da olmasın bu mirası taşıdığını belirtir. Jung, bu miras içerisinde gölge, persona, anima, animus, büyükanne, yaşlı bilge, hilebaz arketiplerine önem verir.

Anahtar sözcükler: Carl Gustav Jung, Analitik psikoloji, Arketip, Bilinç dışı, Edebiyat.

Abstract

Today, each discipline constitutes a coherent whole itself and interacts with the different areas. It is seen that information and method exchanges are occurred along different disciplines. Each material used by any art is different. The literature that is one of these arts and uses the language as a material is originated to the very old times. At the beginning of the discipline of psychology gives a new perspective to the literature based on people. Methods that are used by both disciplines are intended to understand and to tell the human. The psychology science that is used in literature reviews is important since it includes the analysis of the work and the author. One of these analysis is the archetypal criticism method proposed by Carl Gustav Jung. Hero in literary works may exhibit both bright and dark appearance owing to the mask he wore against the environment "persona" face and press the "shadow" side. Any male hero can carry "animus" as the feminine side, and any female hero can exhibit "animus" as masculine side against the events. The archetypes such as trickster with cunning and cynical aspect, elderly wise with the wisdom and guidance, grandmother with fertility and abundance can be seen in the work.

Keywords: Carl Gustav Jung, Analytical psychology, Archetypes of the unconscious, Literature

1. Giriş

Geçmişten günümüze edebiyat bilimi, farklı disiplinlerin bir araya gelerek oluşturduğu bir bütün olarak karşımıza çıkmaktadır. Birbirlerinden tamamen ayrı olarak görülemeyecek olan bu disiplinlerin ortak noktası insandır. İnsanı merkeze alan, edebiyat bilimini zenginleştiren ve ona yeni bir bakış açısı getiren bu alanlardan biri de psikolojidir. Edebiyat biliminin psikolojinin veri

¹ Lecturer, University of Nevşehir Hacı Bektaş Veli Nevşehir/TURKEY, eceserrican@hotmail.com

ve yöntemlerinden yararlanması ile edebiyat psikolojisi doğmuştur. Edebiyat ve psikoloji alanlarının birleşimini ifade eden edebiyat psikolojisi; ortak yöntemler kullanarak insan ruhunun derinliklerini, geçmişin şimdiki zamana nasıl yansıdığını ve tüm bunların içerisinde yer alan sanatçının yaratma sürecindeki eğilimlerini ortaya koymaktadır.

Edebiyatçılar, psikolojinin edebî eserlerdeki yeri hakkında önemle durmuş, buna dönük görüşler oluşturmuşlardır. Bu görüşlerden hareketle, insan psikolojisi ve edebiyat her zaman iç içe düşünülmüş; eserin ortaya çıkma bilincinden, yaratılma sürecine, ortaya çıktıktan sonra okuyucuyla buluşmasına kadar pek çok aşama psikoloji ile ilişkilendirilmiştir. Bu ilişkilendirmede, hem edebiyatın hem de psikolojinin insanı bir bütün olarak ele aldıkları sonucuna ulaşılmıştır (Emre, 2006).

Wellek ve Warren (2001), edebiyat psikolojisi ile tip ve fert olarak yazar psikolojisinin, yaratma sürecinin, edebî eserlerde görülen psikolojik tiplerin ve kanunların, ayrıca edebiyatın okur üzerindeki etkilerinin incelenemediğini belirtir. Edebiyat incelemelerinde kullanılan psikoloji, sanat eserinin oluşumu ve yaratma süreci hakkında bilgi sağlamaktadır. Bu bilginin elde edilmesinde yaygın olarak Sigmund Freud'un temellerini oluşturduğu psikanalize dayalı çözümleme yöntemi ile Carl Gustav Jung'un görüşleriyle şekillenen arketipsel eleştiri yöntemi kullanılmaktadır.

Carl Gustav Jung, tıp ve psikiyatri kökenli bir ruh çözümlemecisidir. Kariyerinin dönüm noktasında Sigmund Freud ile yolları kesmiştir. Jung ile Freud'un 1906 yılında gerçekleşen ilk buluşmaları, sonrasındaki dostlukları ve ardından yaşadıkları fikir ayrılığı; psikoloji alanında iki merkez ekolü ortaya çıkarmıştır. Jung (2013a), Freud ile ilk karşılaştıklarında hissettiklerini aktarırken Freud'u herkesten farklı, zeki, olağanüstü bulduğunu belirtir. Fakat Freud'un cinsellik kuramı ile ilgili sözlerinin kendisinde kuşku yarattığını ve onun kişiliğini çözemediğini ekler. Yine de yeterince deneyimi olmadığı için bu fikirlere kapıldığını düşünür. Jung, bu izlenimlerini tecrübesizliğine bağlasa da; ilk karşılaşmalarındaki bu düşünceleri daha sonra aralarında fikir ayrılıklarına ve dostluklarının bozulmasına neden olacaktır. Freud'un cinsellikle temellenen düşüncelerinin yetersiz oluşu ve başka alanlara uygulandığında sonuç vermemesi Jung'un, Freud düşüncesinden ayrılmasının başlangıcını oluşturmuştur.

Maddeci çağın temsilcisi olan ve incelediği vakaları kuramı çerçevesinde değerlendiren Freud, bir süre sonra Jung'un üzerindeki etkisini kaybetmiştir. Geçmişin zincirlerini kıran, alışkanlıklar dünyasını özgürlüğe kavuşturan Freud'un; cinsellik kuramıyla yarattığı yıkıcı etkiye katılmayan Jung, Analitik Psikoloji adını verdiği kendi ekolünü kurmuştur.

Bu ekolde öncelikle Jung; Freud'un cinsel kaynaklı enerji olarak tanımladığı libidoyu, ruhsal enerji olarak kabul eder. Bütünsel bir psişik enerji olan libidonun, en eski imgelerin göze çarptığı edebî mitlerde ve evrensel sembollerde ifadesini bulduğunu belirtir. Freud'un kişisel bilinç dışına karşılık, insanlığın psişik mirasını içeren kolektif bilinç dışını benimser. Ayrıca Jung, bireyin kendini gerçekleştirmesine önem verir. İnsanoğlu için hayatın amacı, kişisel potansiyelinin bilincine varmaktır. Bireyin, özüyle kavradığı gerçeğin ardından gitmesi ve kendi açısından kusursuz insan olabilmesi önemlidir (Stevens, 1999).

2. Arketip kavramı

Temelleri Sigmund Freud tarafından atılan psikanalizin çerçevesi, Carl Gustav Jung tarafından kuramsallaştırılan arketip kavramı ile genişletilmiştir. Arketipler, Platon'un ideaları gibi evrensel

Serrican, E. (2015). Reflexion of the archetype concept in Carl Gustav Jung's theory of analytical psychology to the literature. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 1 (4), 1205-1215.

ve genel bir ilk modeldir. Bu kavramı ortaya koyan Jung (2015): “Bu gerçeğe dikkat çekenin ilk ben olduğumu iddia etmiyorum. Bu onur Platon’a aittir” diyerek ‘idea’lara göndermede bulunmuştur. Ancak Platon’un ‘idea’sı, yüce tamlık örneğidir; Jung’un arketipi ise, iki kutupludur; hem aydınlık, hem karanlık yanı vardır (Jung, 1997). Bu alanda çalışmalarına devam eden Jung, arketiplerin sadece gelenek, dil ve göçle yaygınlaşmadığı, herhangi bir zamanda, herhangi bir yerde ve dış etken olmadan kendiliğinden doğabildiklerini de ortaya koymuştur.

Jung’a göre, kişisel bilinç dışı ve ortak bilinç dışı olmak üzere iki ayrı bilinç dışı vardır. İlki, kişinin düşünce ve duygu dünyasını kapsarken; ikincisi kişisel anılardan başka ortak bilinç dışında uyuyan ilksel imgeleri içerir. İnsanlığın en eski ve en evrensel düşünce biçimleri, ortak bilinç dışında yani kolektif bilinç dışında bulunur. Ortak bilinç dışının içerikleri, sadece eski çağlardan kalma, özellikle insana has işlev görme tarzları değildir; aynı zamanda insan varoluşundan çok daha eskiye uzanan, insanoğlunun hayvan atalarından kalma işlev kalıntılarıdır. İşte arketipler, bu alanın ürünleridir. “Ana örnek”, “ilk model” gibi anlamlara gelen arketip kavramı, geçmişten günümüze dek aktarılan ilksel kalıplar olarak kabul edilmektedir (Jung, 1997).

“Bilinçaltı” ve “bilinç dışı” kavramları arasındaki fark, arketiplerin yorumlanma sürecinde etkin olarak kullanılmaktadır. Bilinçaltı, dikkatimizi yoğunlaştırmadığımız algılarımızı, bazı otomatik hareketlerimizi, fikir çağrışımlarını, hatta üzerinde bilinçli olarak düşünmediğimiz halde bir anda olgunlaşmış olarak bilinç alanında bulduğumuz fikirlerimizi içerir. Bilinçaltında olaylar üç sınıfta incelenir: İlki anlaşılır bilinçaltı olaylardır. Bunlar bilinçsizce gerçekleştirilen fakat dikkat edildiğinde anımsanabilen olaylardır. İkincisi, dolaylı anlaşılır bilinçaltı olaylardır. Unutulan bir şeyin anımsanması bu gruba örnektir. Üçüncü sırada anlaşılmaz bilinçaltı olaylar yer alır (Jung, 2013b). Buna karşılık bilinç dışı, toplum tarafından kabul edilmeyen arzuların bastırılması ve tamamen bilincin alanının dışında tutulması ile oluşur. Aynı şekilde, çocukluk çağının tüm travmatik anıları da bilinç dışının malzemeleri arasındadır (Tura, 2012).

Kişisel bilinç dışı, bireyin yaşantısında ortaya çıkan ‘unutulmuş, bastırılmış, zapt edilmiş ve bilinç dışı olarak algılanmış’ içeriği kapsar. Kolektif bilinç dışının içeriğini ise, ilk çağlardan evrensel insan durumuna gelene dek insanoğlunun tipik reaksiyonlarının bütünü oluşturur. Korku, tehlike, üstün güce karşı verilen mücadele, cinsler arasındaki ilişkiler, ebeveynler ve çocuklar arasındaki ilişkiler, nefret ve sevgi, doğum ve ölüm, aydınlık ve karanlık prensipler kolektif bilinçaltındadır (Jacobi, 2002).

Ortak (kolektif) bilinç dışı, kalıtım ve evrimin ruhsal yapıda bıraktığı izdir. Birey, geçmişi ile bağlantılıdır. Kişisel bilinç dışının içeriği, daha önce bilinçte var olmuş yaşantılardan oluşur. Irksal bilinç dışının içeriği ise, insanın yaşamı süresince, hiçbir zaman bilinçte yaşanmamıştır (Geçtan, 1981).

Arketipler hem imge, hem de duygu olarak belirir. Etkileri doğum, ölüm, doğal engelleri yenme, ergenlik gibi geçiş dönemleri, büyük tehlike, hoşa giden yaşantılar gibi tipik ve anlamlı insanlık durumlarında belirgin olarak görülür (Gürol, 1977). Kolektif bilinç dışını oluşturan bu aktif arketip donanımıdır. Jung’a göre, insan yaşamı bir dizi arketipik belirleyici ile kolektif bilinç dışında şifrelenmiştir. Bu şifreler, kişinin psikik gelişiminde ve sosyal uyumunda özgül rol oynayan arketipik unsurlardır.

Arketip, bir motifin temsili resimlerini oluşturma eğilimi taşır ve bu nedenle iç görüntüler olarak ortaya çıkar. Bu temsili resimler, temel yapıları değişmeksizin ayrıntılarda çok büyük farklılıklar gösterebilir. Eğer arketipler, bilinçli tasarımlar olsaydı aracısız da anlaşılabilirdi. Oysa

bunlar bilinçte ortaya çıktıklarında çoğunlukla şaşkınlık ve anlaşılmazlık duygusuna sebep olur. Arketiplerin özgül enerjileri, ancak onlara yoldaşlık eden özgün hayranlık yaşandığında fark edilebilir. Ortaya çıkardıkları bu enerji, tarihin çağlarını karakterize eden efsaneleri, dinleri ve felsefeleri yaratır (Jung, 2009).

Arketipsel formların bazen korku uyandıran gizemli bir özelliği vardır. Bunlar yok edilmesi, silinmesi mümkün olmayan özelliklerdir, çünkü ruhun en derinlerine kök salan temelleri oluştururlar. Bunları akılla kavramak olanaksızdır ve insan bunların ortaya çıkışını bastırıldığı zaman, bir başka biçimde yeniden belirirler (Jung, 1999).

3. Carl Gustav Jung düşüncesinde temel arketipler

Carl Gustav Jung'a göre kolektif bilinç dışının temel arketipleri persona, gölge, anima, animus, hilebaz, yaşlı bilge ve büyükannedir.

3.1. Persona

Persona, kişinin dış dünyaya karşı taktığı maskedir. Persona, içinde bulunulan koşullara uymayı, durum neyi gerektiriyorsa onu yapmayı ifade eder. Giyim-kuşam, sosyal roller, ifade şekillerinin hepsi personanın göstergesidir. Çevresine kendini iyi uydurmuş bir birey, farklı ortam ve durumlarda başka 'persona'lar takınır. Persona, bir yandan başkaları üzerinde kesin izlenim yaratmak, diğer yandan bireyin gerçek doğasını gizlemek için tasarlanmış uygun bir maskedir. Çevresine ve içsel yaşamına çok iyi uyum sağlamış bir kişide persona, dış dünya ile olan ilişkileri kolaylaştırır.

Arketipler, kişiliğin belirgin bölümünde ya da derinlerde gizli olabilir. Persona, kişiliğin yüzeyinde bulunan bir arketiptir. Bu nedenle, kişiliğin sosyal çevrede oynadığı rolle ilgilidir. Bir nevi arabulucu olarak da görülebilecek bu arketip, kişinin egosunun istekleriyle toplumun izin verdikleri arasında bir ara çözümü ifade eder. Personanın gereğinden daha kalın bir yüzey oluşturması, kişiliğin diğer unsurlarının ortaya çıkmasına engel olabilir. Bu durum, arketipin olumsuz yönünü ifade eder (Cebeci, 2009).

Stevens'a göre (1999), persona her zaman için yapmacık bir yan taşır. Çünkü kişi, en gözde eşyaların sergilendiği bir vitrin oluşturmak veya insanların kendisi hakkında olumlu düşüncelerini sağlamak amacıyla personayı kullanır. Çocukluktan itibaren kabul edilebilir özellikleri personada biriktirmek, kabul edilemeyenleri gizlemek veya bastırmak gerekir. Olgunlaşan kişide, toplum olarak istenmeyen yönlerin kişisel bilinç dışına itildiği görülür. Bunlar burada bir araya gelip başka bir kompleks veya Jung'un gölge adını verdiği kısmî bir kişilik oluşturur.

3.2. Gölge

Kişisel bilinç dışında bulunan diğer bir yüz gölgedir. Gölge, engellenenleri yapmak isteyen; ilkel, denetimsiz ve hayvansal yandır. Gölge bir bakıma "reddedilen alt kişiliğe uygun düşer" (Stevens, 1999). Bu nedenle toplumsal standartlara ve ideal kişiliğe uymayan tüm vahşi istek ve duyguları kapsar. Kişinin kendi merkezine doğru yaptığı yolculukta bireyin öncelikle tanışması gereken arketipsel öge 'gölge'sidir.

Bastırılan eğilimler yani gölgeler, kesinlikle kötü olsaydı, hiç sorun çıkmazdı. Fakat gölge sadece biraz çapsiz, ilkel, uyumsuz ve rahatsızlık vericidir; tümüyle kötü değildir. Hatta bir bakıma insanoğlunun var oluşunu canlandırıp süsleyecek olan daha alt düzeydeki, çocukça ve ilkel özellikleri içermektedir (Jung, 2010).

Serrican, E. (2015). Reflexion of the archetype concept in Carl Gustav Jung's theory of analytical psychology to the literature. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 1 (4), 1205-1215.

Jung için gölge sadece karanlık ve belirsiz bir şeyi önermez, aksine bilinç olmadan gölge de söz konusu olamaz (Fordham, 2011). Gölgeye bilincin yansımalarıyla karanlıkta kalanlar aydınlığa çıkar. Her bireyde gölge arketipi aktiftir, sadece gücü ve etkinliği farklıdır.

Bu arketip her şeyden çok kişisel bilinç dışını temsil eder. Gölge, bilinçli benliğin sahiplenmediği duyguları, güdülerini açığa çıkarır. Bu nedenle gölge, genellikle başkalarına yansıtılır. Kişinin başkalarında en fazla eleştirdiği nitelikler incelendiğinde, aslında bu özelliklere kendisinin de sahip olduğu görülür (Starr, 2006).

3.3. Anima

1878 yılında Jung'un anne ve babası geçici bir süre ayrılır. Bu esnada kendisine teyzesi ve hizmetçileri bakar. Jung (2013a), bu döneme dair anılarını anlatırken özellikle anima kavramına dikkat çeker:

Annemin yokluğunda bana hizmetçimiz baktı. Beni kucağına alıp başımı omzuna koyuşunu hâlâ anımsıyorum. Annemden oldukça farklıydı. Saçları siyahtı, teni de koyu. Bugün bile saçımın çizgisini, koyu tenli boynunu ve kulağını görür gibiyim. Tüm bunları, bana hem çok yabancı hem de çok yakınmış gibi algıladım. O bana, ailemden çok bana yakınmış ve her nasılsa, çözemediğim bazı gizemlerle ilgisi varmış gibi gelirdi. Bu tür kızlar daha sonraları *anima*'nın bir parçası oldular. İlettiği uzaklık duygusuna karşın onu hep tanıdığım duygusuna kapılmam bu türün bir özelliğidir. Bu izlenim daha sonraları benim için kadınlığın tüm özünü belirleyen bir sembole dönüştü.

Bir erkeğin bilinç dışının barındırdığı bütünleyici dişi öge animadır. Bu içsel kadın ögesi, bir erkeğin bilinç dışında arketipsel bir rol oynar. Erkek, bu imaj yardımıyla kadının doğasını kavrar. Animanın doğurduğu ruh halleri erkeklerde duygusal davranışlar ve sezgiler uyandırabilir.

3.4. Animus

Bir kadının bilinç dışının barındırdığı bütünleyici erkek öge animustur. Animus üç kökten türemiştir: "Bir kadına miras kalan erkeğin kolektif imajı, yaşamı boyunca erkeklerle olan ilişkilerinden kaynaklanan yani erkeklikle ilgili kendi deneyimi ve içindeki gizli erkeksi köken" (Fordham, 2011).

Animus erkekteki animanın karşılığıdır. Akılcı yargılar öne sürer, düşünceler oluşturur. Eğer kadın, animusunu anlamayı başarırsa; animus, bilgi ve gerçeği araştırmada, amaçlı çalışmalarda kadını harekete geçirebilir.

3.5. Hilebaz

Hilebazlıkla ilgili tipik motifler kurnazlık, biçim değiştirme yetisi, alaycılık, aptallık, önceden bilinmezlik, tahrip etme hırsıdır. Eski bir arketipik psikik yapı olan hilebaz; muzip anlatılarda, karnaval coşkusunda, şifa ve büyü ritlerinde, dinsel korku ve aydınlanmalarda, açık ya da kapalı bir biçimde tüm zaman ve mekanların mitolojisinde belirir. En belirgin durumlarında, hayvansal düzeyin üstüne çıkamamış, ayrımlaşmamış insan bilincinin sadık bir yansıması görünümündedir (Jung, 2012).

3.6. Yaşlı bilge

Yaşlı bilge; idrak, bilgi, düşünce, bilgelik, akıl ve sezgi dışında iyi niyet ve yardımseverlik gibi ahlaki özellikleri de temsil eder. Yaşlı adam, insanın kendisi üzerine düşünmesini sağlar,

başarıya ulaşmak için insana güç verir, yol gösterir. Fakat tüm arketiplerin olumlu, yararlı, aydınlık yanları olduğu gibi; olumsuz, düşmanca yani nötr tarafları da vardır. Aynı durum yaşlı adam için de geçerlidir. Yani yaşlı adam aynı zamanda kendi kendinin zıddıdır; hem diriltir, hem öldürür (Jung, 2012).

Yaşlı bilge, kahraman ne zaman kendisini işin içinden çıkamadığı bir durumda bulursa, onun karşısına çıkan birisidir. Umutsuz ve çaresiz bir duruma düşen kahramana, yardım eli uzatır. İç ve dış sebepler yüzünden kahraman çıkış yolu bulamadığında, eksikliği ödünlemek için gereken bilgiyi bu bilge kişi verir. Yaşlı adam hangi yolların hedefe gittiğini bilir ve onları kahramana gösterir. Onu olası tehlikelere karşı uyarır ve bu tehlikelerle nasıl başa çıkacağını anlatır (Jung, 2015).

3.7. Büyükanne

Büyükanne arketipi genelde doğurganlık ve bereketi temsil eder. Bu arketipin özelliklerinin temelde “annelik” ile ilgili olduğu görülür. Arketipin taşıyıcısı başlangıçta kişisel annedir. Anneden büyükanneye geçiş, arketipin statüsünün yükseldiği anlamına gelir. Jung (2012), büyükanneye dair özellikleri sıralarken olumlu ve olumsuz olmak üzere iki kutuptan bahseder. Dışının sihirli otoritesi, bilgelik ve ruhsal yücelik; bakıp büyüten, taşıyan, bereket ve besin sağlayan bu arketipin olumlu olanıdır. Diğer yanda gizli, saklı, karanlık olan, baştan çıkarıcı, yutan, korku uyandıran ve kaçınılmaz olan özellikler bulunur.

Bu arketipin etkisinde olan kişiler kendilerinde sınırsız bir koruma, sevgi ve anlayış gücü bulur, herkesi kendi çocuğu gibi görür. Bu durum ilk bakışta olumlu bir tutum gibi görünse de aslında onları kendisine bağımlı kılan zekice bir zalimlik (Sarıççek, 2013). Kişileri kendisine bağlamanın yanında, kendisini başkalarının hizmetinde tüketme de bu arketipte görülen özelliklerdendir.

4. Edebî eserlerde arketiplerin varlığı

Dünya mitolojileri üzerine yapılan çalışmalar, bu anlatıların aynı mitolojik motiflerle örüldüğünü ortaya koymaktadır. Genel kanı bu motiflerin; yerel gereksinimlere göre değişen biçimlerde seçildiği, örgütlendiği, yorumlandığı ve ritlendiği şeklindedir. Mitolojinin malzemesi, en derin dürtü merkezlerine seslenerek onları harekete geçirir, uygarlıkları etkiler. Mitos, insanın bilinçaltının derinliklerinden gelen izlerin yeniden üretilmesiyle oluşturulur. Bu özelliğiyle de yaşamın merkezi olarak kabul edilir (Campbell, 2006).

Mitoslar, sembolik bir dil kullanarak, insanlığın dini ve felsefi görüşleri ile ruhun geçirdiği tecrübeleri bizlere aktarmışlardır. Mitoslar, kendilerini sembol dili aracılığı ile ifade eden, geçmiş zaman bilgelikleri ve özdeyişleridir (Fromm, 2003).

Mitin tanımına bakıldığında, sıradan yaşamın gerçeklerine felsefi anlam katan büyük, denetleyici bir imge olarak kabul edildiği görülür. Burada olaylar anlatılır, anlatılanlar kutsal bir nitelik kazanır, kutsal iletişim simgesel biçimlerle gerçekleştirilir. Böylece mitin en önemli işlevinin şimdiki zamanı geçmişe bağlamak olduğu ortaya çıkar (Watt, 2014).

Mit, en eski zamanda, başlangıçtaki masallara özgü zamanda olup bitmiş bir olayı anlatır. Mitin başlıca işlevi, bütün ritlerin ve anlamlı insan davranışlarının örnek oluşturacak modelini ortaya koymaktır. Açıkladığı modeller, dünyaya ve insanın varlığına anlam verir (Eliade, 1993).

Serrican, E. (2015). Reflexion of the archetype concept in Carl Gustav Jung's theory of analytical psychology to the literature. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 1 (4), 1205-1215.

İnsanlar tarafından anlatılan farklı mitler veya anlattıkları hikâyeler açısından birbirinden çok farklı görünen mitler arasında, mit mantığı bakımından çok yakın ve derin bağlar bulunabilir. Üstelik bu bağlar birbirlerini bütünleyebilir ve aydınlatılabilir. Bu bağlardan yola çıkarak en temel yapıya, yani insan düşüncesinin evrensel kategorilerine ulaşılabilir. Bu nedenle mitlerin yorumlanması ve bunların insanın anlama yetisi için önemini keşfedilmesi önemlidir (Lévi-Strauss, 2013).

Tüm bu hikâyelerdeki isimler ve nedenler farklı olsa da, temelde aynı olayları içerdikleri görülür. Tıpkı diller arasındaki kelime alışverişi gibi, hikâyeler de birbirleri ile bağlantılıdır, ortak bir efsaneden türer ya da aynı tarih öncesi düşünceden doğarlar. Fakat sınırlar ötesine yayılma, büyük ölçekte rastlanılan tesadüfleri açıklamakta yetersiz kalır. Antikçağların dini mitlerinin ve eski zamanların ateş başında anlatılan efsanelerinin kökleri ilkel insanlığın zihinsel alışkanlıklarında yatar. Bu efsane ve hikâyeler, insanların doğdukları dünyadaki gözle görülebilir olgularla ilgili sözlerin var olan en eski kayıtlarıdır ve mitler kuşaktan kuşağa aktarılmaya devam etmiştir (Fiske, 2014).

Her bilim dalı mite ilişkin pek çok kuram barındırır. Mit ve edebiyat arasındaki ilişkinin en belirgin olanı, mitin çeşitli edebiyat eserlerinde kullanımınıdır. Hatta bu konuda bazı araştırmacılar edebiyatın kökenini mite dayandırır (Segal, 2012). Mitolojinin simgeleri üretilmez, talep edilemez, uydurulamaz ya da kalıcı bir şekilde bastırılamaz. Onlar ruhun kendiliğinden oluşan ürünleridir ve her biri kaynağının tohumunu kendi içinde barındırır. Jung da; mitin mantığının, kahramanlarının ve ondan sağlanan yararlarının modern zamanlara dek canlı kaldığını göstermiştir (Campbell, 2010).

Edebî eserlerde duygu, düşünce ve hayaller yazı ile hayat bulur. Yaratım sürecindeki yazar, hem kendi dünyasını hem de dile getirmek istediği dünyayı çeşitli sembollerle eserine yansıtır. Bu semboller ve kodlar arasında Jung tarafından “arketip” olarak adlandırılan kolektif bilinçaltının yansımaları da bulunur. Arketipler, geçmişten günümüze dek yaşamını sürdürmüş; günümüzde sanatsal üretimin sonucu olan edebî eserlerde karşımıza çıkan ortak bilinç dışı öğeleri olarak kabul edilir.

Jung'a göre, insanların farklı kültür iklimlerinde benzer davranışlarda bulunmalarının nedeni arketiplerdir. Çünkü bilincin en derin bölgesinde ve bütün insanlığın ortak bilinçaltında yer almaktadırlar. Bu da ister bir sanatçı, ister sıradan bir insan olsun, ister yüzyıllar öncesine ait yaşamı bulunan biri, isterse bugün yaşıyor olsun hiç kimsenin kendini yalıtamayacağı bir arketip imgesini taşımayı gerektirmektedir (Emre, 2006).

Arketipler, insanlığın en eski mirası ve özdeş psişik yapıları olarak tanımlanır. Uygun koşullarda arketipler; sınıf, din, ırk, coğrafi konum veya tarihî devir farkı gözetmeksizin benzer düşüncelere, imgelere ve duygulara yol açmaktadırlar.

Arketiplerin günümüz edebiyatında geçerliliğinin olmasının nedeni, insanın derinlerde yatan kaygılarını, korkularını, isteklerini dile getirmesidir. Bu nedenle bu kalıplar okuyucuda yankı uyandırmaktadır. Jung'a göre edebiyatta karşımıza çıkan bu arketipler, insanların ortak bilinç dışında yatan ve bize çok derinden seslenen psişik davranış formlarıdır. Arketipleri kullanan sanatçı kendi kişisel yaşantılarını aşarak evrensel dokunmuş ve kişisel sesinden daha güçlü bir sesle okura seslenmiş olur (Moran, 2002).

Arketipler, psişedeki ve toplumsal sistemlerdeki derin yapılardır. Bu derin yapılarda, insanın her zaman yararlanabileceği gizil güçler bulunur. Bu sayede kişinin başarılı olmasına, doyum

bulmasına ve topluma katkı sağlamasına yardımcı olur. Bir arketip aktif konuma geçtiğinde, onun olumlu ve olumsuz yönleri de bireyi etkilemeye başlar. Burada kişiye düşen görev, arketiplerin olumsuz yönlerini dengelemek ve bir arketip tarafından ele geçirilme tehlikesini aşmaktır (Pearson, 2003).

İnsan yaşamı bir dizi arketipik belirleyici ile kolektif bilinç dışında şifrelenmiştir. Bir yazar edebî eserini oluştururken, ister bilinçli isterse bilinçsiz olsun arketipleri kullanır. Kişinin bu hazineden uzak durması imkânsızdır. Bu nedenle de edebiyat eserlerinde, belirtmiş olduğumuz temel arketiplerin çok az değişikliklerle tekrarlandığı görülür. Tekrarlara bakıldığında her edebî eserin daha önce yazılmış metinlerden izler taşıdığı görülecektir. Arketipsel eleştirinin dayanaklarının temelini, bu izlerin diğer eserlerde de takip edilebileceği düşüncesi oluşturur. Böylece çağımızda mitlerin yerini alan romanlarda, ortak bilinçaltının nasıl dışa vurulduğu ve hangi yollarla aktarıldığı ortaya çıkarılabilir.

5. Sonuç

Analitik Psikoloji'nin kurucusu olan Carl Gustav Jung'un düşünceleri arasında arketip kavramı önemli bir yer tutar. Geçmişten günümüze dek gelen, kolektif bilinç dışında yaşayan arketipler, her insanda bulunur ve evrensel bir görünüm arz eder. Arketipler bilinç dışıdır, bu nedenle varlıkları ruhun içinde ortaya çıkan imgeler ve bunların tezahürleri şeklinde fark edilir.

Arketipler; persona, gölge, anima, animus, hilebaz, yaşlı bilge ve büyükannedir. Seveceği insanı seçmede erkek, kendi bilinç dışı dişiliğine en iyi uyan kadını kazanmaya çalışır; yani kendi ruh yansıması olan animasını arar. Aynı durum kadın için de geçerlidir, o da animusunun peşindedir. Bir erkeğin ruhundaki belli belirsiz duygular, hisler, sezgiler ve duyarlılıklar anima tarafından yönetilir; kadını ise, eleştirel tartışmacılığa sevk eden animustur. Yani animus fikirler, anima duygular üretir. Büyükanne koruma, sevgi ve bereketi; yaşlı bilge ise, yol gösterici aklı ve sezgiyi temsil eder. İnsanın dış dünya ile uyumunu, üzerine bir palto gibi giydiği ya da bir maske şeklinde taktığı personası gerçekleştirir. Böylece birey evde farklı, işte farklı, arkadaşları içerisinde farklı görünebilir. Gölge, kişiliğin karanlık kısmını oluşturur. Gölgenin varlığı bazen sergilenen davranışların tam tersi olarak kendini belli eder. Sürekli ahlaki değerlerden bahseden birinin aslında içten içe bunları küçümsediği, şiddete karşı olan birinin aslında yok etme duygularıyla dolu olduğu görülebilir. Hilebaz ise, kurnazlığın temsildir.

Yazılı eserler, hem olayların genişletilmesine hem de kişilerin ayrıntılı incelenmesinde yazarın kişisel ve ortak bilinç dışından beslenir. Bu nedenle her edebî eser, kolektif bilinç dışının oluşturduğu evrensel arketip zincirine eklenir. İnsanlığı ırk, din, dil ayırt etmeden ortak bir potada buluşturan arketipler; dikkatli bir gözlem neticesinde edebî eserlerde de ortaya çıkarılabilir. Duygu ve düşüncelerin söz ile aktarıldığı bir sanat dalı olan edebiyat, arketiplerin izlerini sürebileceğimiz bir alan oluşturur.

Her yazar, kalıtım ve evrimin ruhsal yapıda bıraktığı izler olan ortak bilinç dışından yararlanır. Bu alan tüm insanlık tarihi kadar eski ve her bireyde geçerli olan evrensel bir bilinç düzeyidir. Söz konusu bağ, aralarında herhangi bir ilgi bulunmayan ya da birbirinden haberdar bile olmayan iki farklı ülkeden, iki farklı yazarın benzer kahramanlara ve olaylara yer vermesini sağlar. Daha dar bir alanı ele alırsak, bu durum aynı edebiyatın içerisinde üretilmiş eski ve yeni dönem eserlerinde de görülür. Bir zincirin halkaları gibi gelip birbirine bağlanan bu parçalar, evrensel bir bütünü oluşturur. Bu evrensel yolculuk içerisinde yaratılmış her eserde, ara sıra görünüp kaybolan

Serrican, E. (2015). Reflexion of the archetype concept in Carl Gustav Jung's theory of analytical psychology to the literature. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 1 (4), 1205-1215.

ya da açık bir şekilde işlenen bir arketip muhakkak vardır. Okuyucuya düşen, bu izleri takip etmek ve ebedî yolculuğu sürdürmektir.

Kaynakça

- Campbell, J. (2010). *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu* (Çev. S. Gürses). İstanbul, Kabalcı, 1949.
- Campbell, J. (2006). *İlkel Mitoloji* (Çev. K. Emiroğlu). İstanbul: İmge, 1959.
- Cebeci, O. (2009). *Psikanalitik Edebiyat Kuramı*. İstanbul: İthaki, 2004.
- Emre, İ. (2006). *Edebiyat ve Psikoloji*. Ankara: Anı.
- Eliade, M. (1993). *Mitlerin Özellikleri* (Çev. S. Rifat). İstanbul: Simavi, 1962.
- Fiske, J. (2014). *Mitler ve Mitleri Yapanlar* (Çev. Ş. Duran). İzmir: İlya, 1872.
- Fordham, F. (2011). *Jung Psikolojisinin Ana Hatları* (Çev. A. Yalçın). İstanbul: Say, 1979.
- Fromm, E. (2003). *Rüyalar, Masallar, Mitoslar* (Çev. A. Arıtan ve K. H. Ökten), İstanbul: Arıtan, 1951.
- Geçtan, E. (1981). *Psikanaliz ve Sonrası*. İstanbul: Hürriyet.
- Gürol, E. (1977). *Carl Gustav Jung*. İstanbul: Cem.
- Jacobi, J. (2001). *Jung Psikolojisi* (Çev. M. Arap). İstanbul: İlhan, 1959.
- Jung, C. G. (1999). *Keşfedilmemiş Benlik* (Çev. B. İlhan ve C. E. Sınay). İstanbul: İlhan, 1933.
- Jung, C. G. (2010). *Psikoloji ve Din* (Çev. R. Karabey). İstanbul: Okyanus, 1938.
- Jung, C. G. (2013a). *Anılar, Düşler, Düşünceler* (Çev. İ. Kandemir). İstanbul: Can, 1961.
- Jung, C. G. (2013b). *İnsan Ruhuna Yöneliş* (Çev. E. Büyükinal), İstanbul: Say, 1962.
- Jung, C. G. (2009). *İnsan ve Sembolleri* (Çev. A. N. Babaoğlu). İstanbul: Okuyan Us, 1964.
- Jung, C. G. (2012). *Dört Arketip* (Çev. Z. Yılmaz). İstanbul: Metis, 1976.
- Jung, C. G. (1997). *Analitik Psikoloji* (Çev. E. Gürol). İstanbul: Payel.
- Jung, C. G. (2015). *Feminen-Dışiliğin Farklı Yüzleri* (Çev. T. V. Soylu). İstanbul: Pinhan.
- Jung, C. G. (2015). *Maskülen-Erilliğin Farklı Yüzleri* (Çev. D. G. Erdinç). İstanbul: Pinhan.
- Lévi-Strauss, C. (2013). *Mit ve Anlam* (Çev. G. Y. Demir). İstanbul: İthaki, 1978.
- Moran, B. (2002). *Edebiyat Kuramları ve Eleştirisi*. İstanbul: İletişim.
- Pearson, C. S. (2003). *İçimizdeki Kahraman* (S. Ayanbaşı). İstanbul: Akaşa, 1986.
- Sarıççek, M. (2013). *Modern Kahramanın Mitolojik Yolculuğu*. Kayseri: Tezmer.
- Segal, R. A. (2012). *Mit* (Çev. N. Örgü). Ankara: Dost, 2004.
- Starr, A. (2006). *Jung'dan Seçme Yazılar* (Çev. L. Özşar). Ankara: Dost, 1983.
- Stevens, A. (1999). *Jung* (Çev. A. Çayır). İstanbul: Kaknüs, 1990.
- Tura, S. M. (2012). *Freud'tan Lacan'a Psikanaliz*. İstanbul: Kanat.
- Watt, I. (2014). *Modern Bireyciliğin Mitleri* (Çev. M. Doğan). İstanbul: Boğaziçi, 1996.
- Wellek, R. ve Warren, A. (2012). *Edebiyat Teorisi* (Çev. Ö. F. Huyugüzel). İstanbul: Dergâh, 1948.

Extended abstract in English

Today, each discipline constitutes a coherent whole itself and interacts with the different areas. It is seen that information and method exchanges are occurred along different disciplines. This exchange provides to development, to gain different perspectives and to build new methods. Thus, each discipline discarded from monotone approaches may become a part of the entire that includes several layers.

Each material used by any art is different. The literature that is one of these arts and uses the language as a material is originated to the very old times. The language that is initially used to provide interpersonal communication is then used to produce oral and written works. When the products are reviewed by disregarding the era or author, it is possible to say that the human is main element At the beginning of the discipline of psychology gives a new perspective to the literature based on people. Methods that are used by both disciplines are intended to understand and to tell the human.

The psychology science that is used in literature reviews is important since it includes the analysis of the work and the author. One of these analysis is the archetypal criticism method proposed by Carl Jung. Carl Gustav Jung, is a mental analysis of origin of medicine and psychiatry. At that time, Freud were from the leading names in psychoanalysis. Jung met Freud for the first time in 1906 and it consisted of friendship between them. This friendship reveals important studies. But after a period, disagreement between them is seen. Jung criticizes the Freud's sexuality theory. Jung found insufficient because of Freud's thought based sexuality. This will be the beginning of the separation of Jung from to Freud's thought. Following this seperation, Jung builds the theory of analytical psychology.

According to Jung, there are two separate personal unconscious and the collective unconscious to be out of consciousness. The first encompassed the world of people's thoughts and feelings, the latter includes other common sleeping primordial images from personal memories out of consciousness. The oldest and most universal forms of the thought of people are located outside of the collective consciousness that is beyond common awareness. The content of collective consciousness is based on much older than human existence. Archetypes are the products of this field.

Jung tells about a heritage ranging from the past and lies outside the collective consciousness of every human being. The first example returns the name of this heritage can be seen as archetypes of the original model. Each individual carries this heritage whether aware or not. Jung, in the shadow of this heritage, gives importance to the persona, anima, animus, grandmother, elderly wise, and trickster archetypes.

Archetypes are defined as humanity's oldest heritage and identical psychic structures. archetypes in appropriate circumstances; grade, religion, race, geographical location or historical periods regardless of difference similar thoughts, images and feelings they cause. The reason that the validity of archetypes in literature today, lies deep human concerns, fears, is to express their wishes. Therefore, these patterns resonate with readers. These archetypes that we encounter in the works are lying outside people's collective consciousness and psychic forms of behavior are called out to us very deeply. Using archetypes artist would have a more powerful voice for the universal call to readers to overcome their own personal experiences woven and personal audio. Every writer who tracks left in heredity and evolution takes advantage of mental work outside the collective consciousness. All this area is as old as humanity and each individual who applies a

Serrican, E. (2015). Reflexion of the archetype concept in Carl Gustav Jung's theory of analytical psychology to the literature. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 1 (4), 1205-1215.

universal consciousness. These pieces create a universal whole, connected like links in a chain come. This all works created within the universal journey, there is a certain archetype of the lost or clearly committed occasionally appear.

The archetype equipment owned by all people also manifests itself in works that are performed by the author in the production process. Hero in literary works may exhibit both bright and dark appearance owing to the mask he wore against the environment "persona" face and press the "shadow" side. Any male hero can carry "animus" as the feminine side, and any female hero can exhibit "animus" as masculine side against the events. The archetypes such as trickster with cunning and cynical aspect, elderly wise with the wisdom and guidance, grandmother with fertility and abundance can be seen in the work. To track and to determine these archetypes of the literary exposes how it is used by the author, and reveals the link between works. Addressing that the archetypes already exists nowadays will provide a different perspective to the literary works.